

Ірина ЦАРЬОВА,
orcid.org/0000-0002-1939-7912
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Дніпро, Україна) Tsarevasgd@ukr.net

ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДЕФІНІЦІЯ

Будь-яка сфера людської життєдіяльності, юриспруденція зокрема, має особливі мовні правила для означення понять, які відображають об'єктивну дійсність і процеси, що в ній відбуваються. Право і мова онтологічно взаємопов'язані, що зумовлює необхідність їхнього дослідження у взаємодії. Текст юридичного документа – це його структурна будова, оскільки його елементами є слова, словосполучення, речення, що є лексичною основою тексту. Структура формальної сторони правового тексту залежить від структури смислу. Комплексного дослідження юридичної конструкції як лінгвістичної дефініції, зокрема їхньої структурної специфіки, функцій і динаміки у процесі інтерпретації права, у сучасній юридичній лінгвістиці досі немає. Тому тема пропонуваної розвідки видається актуальною як для подальшого розвитку юридичної лінгвістики, так і для вироблення пропозиції щодо вдосконалення мовного застосування.

Мета статті – виявити залежність синтаксичного вираження юридичної конструкції в сучасному українському юридичному тексті.

Виокремлено юридичні конструкції з експліцитно та імпліцитно вираженими дефінітивними структурами. Речення з експліцитно вираженою дефінітивною структурою мають вищий рівень самостійності. Уживання імпліфікованих дефініцій сприяє формуванню високої зв'язності тексту. З'ясовано, що дефінітивні юридичні конструкції мають високий ступінь стандартизованості синтаксичної структури відповідно до типу правової дефініції та її місця в тексті нормативно-правового акта. Установлено, що в термінах, уживаних епізодично, домінує імпліцитно виражена дефініція. Стислість сучасного юридичного тексту досягається завдяки логічно дотриманим у стильовому відношенні побудовам речень, належному вживанню юридичної термінології, використанню скорочень, аббревіатур, відповідних прийомів структуризації нормативно-правових актів.

Ключові слова: дефініція, експлікація, дефінієндум, дефінієнс, оператор визначення, юридична конструкція, юридичний текст.

Iryna TSAREVA,
orcid.org/0000-0002-1939-7912
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Social and Humanities Sciences Department
of Dnipropetrovsk State University Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine) Tsarevasgd@ukr.net

LEGAL STRUCTURE AS A LINGUISTIC DEFINITION

Every field of human life, and jurisprudence in particular, has specific linguistic rules for defining concepts that reflect objective reality and the processes that take place in it. Law and language are ontologically interrelated, which necessitates their exploration in interaction. The text of the legal document is its structural structure, since its elements are words, phrases, sentences that are lexical the basis of the text. The formal structure of the legal text depends on the structure of meaning. A comprehensive study of the legal structure as a linguistic definition, in particular their structural specificity, function, and dynamics in the interpretation of the law, in modern legal linguistics is still there. Therefore, the topic of the proposed intelligence seems to be relevant both for the further development of legal linguistics and for the development of proposals for the improvement of linguistic application.

The article aims to reveal the dependence of the syntactic expression of the legal structure in modern Ukrainian legal code.

A dedicated legal structure with explicit and implicit pronounced definitively structures. Sentences with explicitly expressed definitive structure have a high level of autonomy. The use of implicit definitions contributes to high text coherence. It is found that definitive legal structures have a high degree of standardization of syntactic structure according to the type of legal definition and its place in the text of the legal act. It is established that the terms used sporadically, dominates implicitly expressed definition. The brevity of modern legal text is achieved through logically designed in the style of sentence structure proper use of legal terminology; the use of acronyms, abbreviations, appropriate methods of structuring legal acts.

Key words: definition, explication, definiendum, definiens, operator definition, legal structure, legal text.

Постановка проблеми. Формальне конструювання тексту нормативно-правового акта з додержанням відомих логічних прийомів, правил нормотворчої техніки систематизує структуру його семіотичних (словесних, знакових) засобів, що виражають правову нормативність. Завдяки цьому зміст акта набуває таких властивостей, як смислова виразність, логічна послідовність, доступність для сприйняття. Текст юридичного документа – це його структурна будова, оскільки його елементами є слова, словосполучення, речення, які є лексичною основою тексту. Структура формальної сторони правового тексту залежить від структури смислу. Мета структурного поділу правового тексту на речення, висловлення, абзаци, параграфи та глави – це оптимізація розуміння, при цьому кожен із цих елементів відіграє самостійну роль. Чітке структурування тексту є необхідною умовою його формалізації, оскільки за будь-якої обробки тексту обов'язковим є правильна передача висловлених у ньому думок.

У сучасних юридичних текстах трапляються помилки граматичного та лексичного характеру, невдалі побудови речень у правових актах: «виділення єдиним масивом земельних ділянок...» замість «виділення земельних ділянок єдиним масивом...»; «до складу комісії входять за принципом однакового представництва представники...» замість «до складу комісії за принципом однакового представництва входять представники...» або «за принципом однакового представництва до складу комісії входять представники...». З проблемою належної структури тісно пов'язане питання еквівалентних перетворень текстів актів правозастосування, що забезпечує будову речення. Це дає можливість за необхідності здійснити різноманітні перетворення текстів проектів актів правозастосування без зміни нормативного змісту з метою, по-перше, коректування текстуальної форми, по-друге, створення різних за формою викладу моделей текстів проектів юридичних документів і вибору з них такого, який найбільш адекватно відображає волю нормотворця.

Аналіз досліджень. Юридична лінгвістика зародилася в Німеччині у 80-х рр. XX ст. Сучасна юридична лінгвістика розвинена як галузь прикладної лінгвістики в російському мовознавстві (О. С. Піголкін (Пиголкин, 1990), М. Д. Голєв. В Україні ця суміжна дисципліна й відповідна галузь мовознавства перебувають на етапі становлення (Ю. Ф. Прадід (Прадід, 2006), О. Ф. Юрчук (Юрчук, 1999), Н. В. Артикуца (Артикуца, 2004)). Виокремимо такі аспекти сучасних лінгвоправових досліджень:

1) визначення змісту юридичних понять і значення термінів.

2) удосконалення мовного забезпечення юридичної практики;

3) удосконалення усного мовлення працівників судових органів.

Аналіз різнопланових досліджень функціонування правничої мови засвідчив значну питому вагу наукових праць, присвячених сучасному юридичному тексту, і відносно незначну кількість розвідок, у яких з'ясовано особливості його синтаксичної структури (О. Білоусова (Білоусова, 2010), С. Ілїніч (Ілїніч, 2012), О. Прадід (Прадід, 2013)).

Мета статті – виявити залежність синтаксичного вираження юридичної конструкції в сучасному українському юридичному тексті.

Виклад основного матеріалу. Юридична конструкція в сучасному українському юридичному тексті є визначенням основних понять і термінів – правовою дефініцією. У правовому сенсі законодавча дефініція – це «загальнообов'язкова державно-владна настанова, що містить критерії відмінності позначеного в ньому об'єкта, значущого для права, від інших; викладене у формі самостійного речення або включене в те чи те законоположення, де в одній частині є означуване, а в іншій – визначення, здатні до взаємозаміни» (Чиннова, 2004: 8). З лінгвістичного погляду юридична конструкція (далі – ЮК) – це речення, наділене високим ступенем самостійності та стандартизованості синтаксичної структури.

За критерієм експліцитності/імпліцитності формальної структури ЮК поділяємо на: а) ЮК з експліцитно вираженою дефінітивною структурою; б) ЮК з імпліцитно вираженою дефінітивною структурою.

Експлікації формальної дефінітивної структури досягають установленням прямої відповідності між логічною (власне семантичною) та формальною (власне синтаксичною) структурою речення. Логічна структура визначення передбачає наявність трьох компонентів логіко-семантичної структури дефініції: дефінієндум (поняття, зміст якого розкривають у визначенні), дефінієнс (поняття, за допомогою якого розкривають зміст дефінієндуму у визначенні), оператор визначення (зв'язка) (Ілїніч, 2012).

На синтаксичному рівні ЮК з експліцитною дефінітивною структурою реалізується реченням зі складеним іменним присудком, дієслово-зв'язка якого є оператором дефініції, а іменна частина – або дефінієнсом, або дефінієндумом (залежно від комунікативної ситуації). Місце дефінітивної ЮК

у структурі юридичного тексту визначає пряму/інверсовану синтаксичну та логічну структури дефініції.

Інверсивність логічної структури дефініції передбачає переміщення логічного наголосу з дефінієндуму (ліва частина судження) на дефінієнс (права частина судження) через заміну їх місцями, проте зі синтаксичного погляду таке речення може мати як прямий, так й інверсований порядок слів: *Актами цивільного стану є події та дії*, які нерозривно пов'язані з фізичною особою та започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (ЦКУ, ст. 38) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного погляду, але інверсована в синтаксичному ракурсі; *Перетворенням* юридичної особи є *зміна* її організаційно-правової форми (ЦКУ ст. 108) – експліцитна дефінітивна структура, пряма з логічного та синтаксичного поглядів; *Майном* як особливим об'єктом *вважаються окрема річ, сукупність речей*, а також *майнові права та обов'язки* (ЦКУ, ст. 190) – експліцитна дефінітивна структура, інверсована логічно, але пряма зі синтаксичного погляду.

Імпліфікацію дефінітивної структури вживають, якщо формально-логічна синтаксична структура дефініції порушена (пропущено оператора дефініції або одного з елементів дефінієнса (елемента, що співвідносить означуване видове поняття з родовим, або елемента, що вказує на видову відмінність означуваного поняття від інших понять цього класу; компоненти логічної структури дефініції переміщені в невластиві для них синтаксичні позиції тощо), але семантична структура ЮК вказує на наявність дефінітивно-ієрархічних (родовидових, частини і цілого, конкретного і загального та інших) відношень між підметом і присудком (залежними від нього обов'язковими компонентами): Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (*аналогія закону*) (ЦКУ, ст. 8); У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (*аналогія права*) – наявні дефінієндуми (аналогія закону), (аналогія права), але пропущено елемент дефінієнса, що вказує на родо-видові відношення, та оператор дефініції, а елемент дефінієнса, що позначає видову відмінність, подано описово, водночас переміщено ком-

поненти логічної структури дефініції в невластиві для них синтаксичні позиції (дефінієндум у ролі вставленого елемента). ЮК можна трансформувати в ЮК з експліцитною дефінітивною структурою: Аналогія закону – це регулювання цивільних відносин, не врегульованих цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, за допомогою інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини, та Аналогія права – це неможливість використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, які регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства. Порівнюючи базові ЮК і трансформовані за критерієм доступності, помічаємо, що базові ЮК адекватніше передають основний зміст поняття «аналогія закону», а за критерієм стандартизації досконалішим є трансформовані ЮК.

Речення з експліцитно вираженою дефінітивною структурою мають вищий рівень самостійності. Уживання імпліфікованих дефініцій сприяє формуванню високої зв'язності тексту. Експлікація дефінітивної структури підсилює формалізованість, стандартизованість, офіційність тексту права. Співвідношення експліцитного та імпліцитного способів синтаксичного оформлення дефініції в структурі тексту залежить від місця дефініції та важливості означуваного поняття для розкриття основного змісту закону. У системі українського права спостерігаємо тенденцію до виділення дефініцій ключових термінів в одну статтю на початку нормативно-правового акта: Стаття 194. Поняття цінного папера (ЦКУ, ст. 194); Стаття 202. Поняття та види правочинів (ЦКУ, ст. 202).

Однією з важливих проблем у тлумачному галузевому словнику є розкриття значень термінів, що полягає в адекватності дефініції позначуваному терміном поняттю. Дефініція є тією межею, яка відділяє один термін від іншого, одночасно вона закріплює поняттєвий зв'язок визначуваного терміна з іншими термінами представленої в словнику терміносистеми. Дефініція має бути стислою й виразною з дотриманням однотипності розкриття змісту системно пов'язаних між собою понять. Це операції з експліцитними дефініціями прямого порядку слів у Законі України про транзит вантажів:

Стаття 1. Визначення термінів. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

– засоби транзиту – механічні засоби, контейнери, що використовуються учасниками транзиту для надання (виконання) транзитних послуг (робіт);

– контроль транзитних вантажів – діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади та їхніх службових осіб у пунктах пропуску через державний кордон України з перевірки відповідності транзитних вантажів і транспортних засобів транзиту вимогам митного, санітарного, ветеринарного, фітосанітарного, радіологічного, екологічного та інших видів контролю, що встановлюються виключно законами та міжнародними договорами України;

– транзит вантажів – перевезення транспортними засобами транзиту транзитних вантажів під митним контролем через територію України між двома пунктами або в межах одного пункту пропуску через державний кордон України;

– транзитні послуги (роботи) – безпосередньо пов'язана з транзитом вантажів підприємницька діяльність учасників транзиту, що здійснюється в межах договорів (контрактів) перевезення, транспортного експедирування, доручення, агентських угод тощо;

– учасники транзиту – вантажовласники та суб'єкти підприємницької діяльності (перевізники, порти, станції, експедитори, морські агенти, декларанти та інші), які у встановленому порядку надають (виконують) транзитні послуги (роботи).

Для вузькогалузевих термінів зручніше подавати визначення за першого вживання терміна в тексті, оскільки правник аналогічно оперує експліцитними дефініціями з прямим порядком слів і прямою або інверсованою логічною структурою: *Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину* (ККУ, ст. 11) або, рідше, імпліцитними описовими дефініціями: *Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості* (ЦКУ, ст. 6).

У термінів, уживаних епізодично, домінує імпліцитно виражена дефініція: *Здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи* (ЦКУ, ст. 25, п. 1); *Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно)* (ЦКУ, ст. 355, п. 1).

ЮК має високу стандартизованість. Типовим для експліцитної дефініції є просте речення зі складеним іменним присудком, що може функціонувати з нульовою або лексично вираженою дієслівною зв'язкою. Нульова дієслівна зв'язка переважає в дефініціях, винесених на початок нормативно-пра-

вового акта. Дефініції оформлюють за допомогою дужок, тире, що відокремлює дефінієндум від дефінієнса: *Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звітах, стенограмах, протоколах, аудіо-, відеозаписах, архівних матеріалах тощо), допускається без її згоди* (ЦКУ, ст. 296); *Фізична особа, яка позувала автором фотографії, іншого художнього твору за плату, а після її смерті – її діти та вдова (вдівець), батьки, брати та сестри можуть вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування автору або іншій особі пов'язаних із цим збитків*. (ЦКУ, ст. 308, п. 2);

Дефініції з лексично реалізованою дієслівною зв'язкою демонструють вузькогалузеві терміни на початку відповідного розділу, параграфу або статті. Услід за І. Вихованцем і Н. Арутюновою, виділяємо основні значення зв'язки: предикацію ознаки, входження індивіда до складу класу, входження підкласу до складу класу, тотожності, причинно-наслідкові відношення, порівняння (Вихованець, 2000). Функцію дієслова-зв'язки регулярно виконує дієслово *бути* у формі однини теперішнього часу – *є*, і спорадично – *вважати*, *вважатися* (*вважають*, *вважається*). Дієслівна зв'язка *бути* формує пряму та інверсовану ЮК: *Сторонами в зобов'язанні є боржник і кредитор* (ЦКУ, ст. 510) (пряма синтаксична структура); *Альтернативним є зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій* (ЦКУ, ст. 529) (інверсована синтаксична структура).

Дієслівна зв'язка *вважатися* в сучасному юридичному тексті є менш продуктивною. Законодавча практика фіксує спорадичну абсолютну контекстну взаємозаміну дієслівних зв'язок *бути* і *вважатися*, однак такі випадки поодинокі. Послідовно домінує вживання дієслівної зв'язки *вважатися*:

1) **атрибутивність**: *Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (зокрема, електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони*. (4, ст. 59). Іменною частиною присудка є лексема або сполучення слів з атрибутивною семантикою, у дефініції здебільшого присутній також обставинний каузативний або темпоральний компонент: *з дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності; у разі неповідомлення про зміну адреси; якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи*

передано іншими відповідними засобами зв'язку та інше);

2) **умовність**. Зв'язка *вважатися* підкреслює умовність такого вживання сильніше, ніж зв'язка *бути*: **Переданням майна вважається** вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки (ЦКУ, ст. 334).

Регулярним у ЮК є поширення присудка атрибутивними компонентами – відокремленим означенням або підрядним означальним реченням: **майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом** (ЦКУ, ст. 368).

Для імпліцитної структури уточнювальну дефініцію реалізують вставлені конструкції, графічно оформлені за допомогою дужок: Не є об'єктами авторського права: 1) **акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (законови, укази, постанови, рішення тощо), а також їхні офіційні переклади** 2) **державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені орга-**

нами державної влади; 3) **повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної пресінформації; 4) інші твори, встановлені законом** (ЦКУ, ст. 434).

Отже, дефінітивні ЮК в юридичних текстах уточнюють і закріплюють нормативне значення уживаних термінів. Дефінітивні ЮК мають високий ступінь стандартизованості синтаксичної структури відповідно до типу правової дефініції та її місця в тексті нормативно-правового акта.

Висновки. Отже, важливим аспектом у розв'язанні окресленої проблеми є узгодженість дефініцій між собою. Як показує дослідження сучасного українського юридичного тексту, деякі з цих проблем мають досить суттєвий характер, що негативно відображається на процесі реалізації юридичних норм. Саме тому нині дійсно визріла необхідність інвентаризації дефініцій ЮК. Для цього потрібен їхній системний аналіз, який дав би змогу адекватно оцінити ймовірні варіанти трактування понять у різних джерелах, виявити невідповідності, що заважають ефективному правовому й комунікативному регулюванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Центр інноваційних методик правничої освіти. К. : Стило, 2004. 277 с.
2. Вихованець І. Зв'язка. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000.
3. Ілініч С. Ю. Синтаксичні параметри законодавчого тексту: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. К., 2012. 19 с.
4. Пиголкин А. С., Боголюбов С. А., Казьмин И. Ф., Локшина М. Д. Язык закона. ВНИИ сов. гос. стр-ва и законодательства. М. : Юридическая литература, 1990. 189 с.
5. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Ельїньо, 2006. 256 с.
6. Чиннова М. В. Дефиниции и их использование в нормативно-правовых актах : дисс. .. кандидата юрид. наук : 12.00.01. М. : 2004. 177 с.
7. Чулінда Л. Герменевтичний метод дослідження юридико-лінгвістичних властивостей текстів нормативно-правових актів. Українське право. 2002. № 1. С. 229–234.
8. Юрчук О. Ф. Експертний лінгвістичний аналіз як елемент нормотворчої діяльності (на матеріалі нормативно-правових актів України та Автономної Республіки Крим). Вісник університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 7. Ч. 1. С. 159-162.
9. Юрислінгвістика-10: Лінгвоконфліктологія і юриспруденція: межвуз. сб. науч. тр. Под ред. Н. Д. Голева и Т. В. Чернышовой. Кемерово; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2010. 452 с.

REFERENCES

1. Artykutsa N. V. Mova prava i yurydychna terminolohiia [Language of law and legal terminology]: navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiiia». Tsentr innovatsiinykh metodyk pravnychoi osvity. K. : Stylos, 2004. 277 s. [in Ukrainian].
2. Vykhovanets I. Zv'iazka. Ukrainska mova. [Connection. Ukrainian language]. Entsyklopediia. K., 2000. [in Ukrainian].
3. Ilinich S. Yu. Syntaksychni parametry zakonodavchoho tekstu [Syntactic parameters of the legislative text]. Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ukr. movy. K., 2012. 19 s. [in Ukrainian].
4. Pigolkin A. S., Bogolyubov S. A., Kazmin I. F., Lokshina M. D. Yazyk zakona. [The language of law]. M. : Yuridicheskaya literatura, 1990. 189 s. [in Russian].
5. Pradid Yu. F. U tsaryni linhvistyky i prava [In the field of linguistics and law] Simferopol : Elino, 2006. 256 s. [in Ukrainian].
6. Chinnova M. V. Definiicii i ih ispolzovanie v normativno-pravovykh aktah : diss. .. kandidata yurid. nauk [Definitions and their use in regulatory legal acts]. M. : 2004. 177 s. [in Russian].

7. Chulinda L. Hermenevtychnyi metod doslidzhennia yurydyko-linhvistychnykh vlastyvostei tekstiv normatyvno-pravovykh aktiv [Hermeneutic method of research of legal-linguistic properties of texts of normative-legal acts]. *Ukrainske pravo*. 2002. № 1. S. 229–234. [in Ukrainian].
8. Iurchuk O. F. Ekspertnyi linhvistychnyi analiz yak element normotvorchoi diialnosti (na materialy normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy ta Avtonomnoi Respubliky Krym) [Expert linguistic analysis as an element of rule-making activity (based on normative legal acts of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea)]. *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav*. 1999. Vyp. 7. Ch. 1. S. 159-162. [in Ukrainian].
9. *Yurisljngvistika-10: Lingvokonfliktologiya i yurisprudenciya* [Jurislinguistics-10: Linguoconflictology and jurisprudence]. Pod red. N. D. Goleva i T. V. Chernyshovoj. Kemerovo; Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, 2010. 452 s. [in Russian].